

FIGYELŐ

RÁKÓCZI LÁSZLÓ NAPLÓJA, 1653–1658

Közzéteszi és a jegyzeteket írta Horn Ildikó.
Az utószót írta R. Várkonyi Ágnes
Magvető, 1990. 496 oldal, 98 Ft

„Amikor 1664. május első napjaiban Kucsuk Mehmet váradi pasa katonáinak nagyobb részével elhagyta Váradot, hogy a fővezér parancsára a magyarországi részekbe menjen, a Barkóczy testvérek, Rákóczi László, Pethő Zsigmond kassai vicegenerális vásárlás formájában ki akarták szabadítani a Váradon török fogságban stnylódó Barkóczy Zsigmondot, és a várat el akarták foglalni. Mintegy háromezáz magyar, német katoná parasztruhába öltözve, a pünkösdi vásár alkalmából, belopódzott a városba. Már elérték a vár előtti piacra, amikor verekedés támadt. A törökök fegyvert fogtak. A vásárlók a vár felé üzlék őket, hogy nyomukban a várba nyomuljanak. Már közel jártak a kapuhoz, amikor Rákóczit lővés érte. Vagy negyvenen estek el közülük, a többieket foglyul ejtették, illetőleg egy részük elmenekült.” (RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA, XVII. század, 10. kötet.)

„Szép Rákóczi László vala az én nevem...”

Gróf Rákóczi Lászlót, aki harmincegy éves korában, 1664 piros pünkösdjén vérét ontotta Várad ostrománál, ennek a sikertelen várfoglalásnak a hőseként tartja számon az irodalmi és a történelmi emlékezet.

Kállói Fényes István egykorú verses krónikája így szólott róla:

„Kedre viradólan, indulván szép lassan, Váradhoz eljutának,
Kállai gyalogok, kik első és bátrak, kapukat bevégnének,
De az vitézekben Rákóczi Lászlóval felesen elhullának.”

A RÁKÓCZI VÉGSŐ BÚCSÚZÓ ÉNEKÉ-ben is rá vonatkozhat ez a két sor:

„Az Magyarországon volt énnékem hírem,
Szép Rákóczi László vala az én nevem...”

„Szép Rákóczi László”? – Igen, szép arcvonásait megőrizte a XVII. század reprezentatív képgalériája, Elias Widemann rézmetszetsorozata, amelyből nem az eredeti, hanem az átrajzolt Widemann, az egy lapra kilenc kis képet soroló, Mathias Van Sommer-féle Rákóczi-portré van előttem. Olyannyira előttem, hogy azt a két bekeretezett Widemann–Van Sommer-lapot, amelyeken a Zrínyi fivérek portréi is láthatók, most frás közben, ihlető meg szemlélés végett, leakasztottam a falról, mert az egyikben a szembenéző 105–106. kép éppen Rákóczi Lászlót és Zrínyi Miklóst ábrázolja. „Szép Rákóczi László” hosszú szőke haja szelíden a vállára omlik, de szabályos arcvonásaira s tekintetére a határozottság jellemző. A meglett országnagyok között, Lippay érsek és Szélepcsényi püspök, Pálffy és Wesselényi nádor, Nádasdy országbíró és a horvát bán Zrínyi társaságában otthonosan érzi magát: közéjük való ő is, akármelyikük méltóságát elérheti, hiszen nagyatyja, nagybátyja és unokatestvére is Erdély trónján ültek, nevelítésével Lippay érsek törődött, bécsi jánszópajtásai és tanuló-társai pedig Habsburg főhercegek voltak.

A képgalériában a véletlenül Rákóczi Lászlónak jutott Zrínyi mellett hely akár jelképesnek is felfogható: amikor Itáliából hazatért – éppen 1651-ben, a SYRENA-kötet megjelenésének esztendejében –, első útja Zrínyhez vezetett, s vitézi iskolájában mindjárt a kostajnicai harcon vett leckét. „Ha Váradot vissza nem vesszük, ha Erdélt elveszítjük; ne is hadakozzunk bár azután” – adott programot Zrínyi az ÁFIUM befejező soraiban Várad visszavívására is, bárha a Rákóczi Lászlóék kalandos akciója aligha lehetett az ő haditerve. Zrínyi inkább „papirosból” – hadtudományi elvek szerint – szeretett hadakozni.

„A szép Rákóczi László” váratlan halálában van valami tragikomikusan végzetes. „Ijesztetem meg Dessewffy Adám uramat, kiesalván a mezőre, és szolgálóimat törökök képében reája támasztván” (334. o.); „Szolgálómat török módra öltöztetvén, ijesztetem meg a szebeni követet” (343. o.) – számol be 1658. évi naplójában két átöltöztetéses, játékos ijesztésről. Dessewffy uramra és a szebeni követre ráijeszíthetett, a váradi török őrség azonban karddal fogadta a parasztruhás vásárfelverőket. S Rákóczi-Adonist Váradon a Végzet várta: „a rettenetes sárkány, a török” – miként az ÁFIUM-ban ez is megírva van –, mely „gázolja nemzetünket, országunkat, mint egy erdei kan a szépen plántált szőlőt”.

Miközben egy másik vadkan már köszörülte agyaráát a kursaneci erdő mélyén...

A napló

Fentebb már idéztem Rákóczi László (1633–1664) Sáros megyei főispán, királyi kamarás és tanácsos naplójából.* Nemrég előkerült az 1990-ben megjelent szövegét R. Várkonyi Ágnes kiváló történész-tanítványa, Horn Ildikó rendezte sajtó alá, a kiadás munkáját irányító professzor asszony írt hozzá felfedező utószóit. Visszafogom lelkesedésemet: a Rákóczi-napló csonkán fennmaradt állapotában is tudománytörténeti szenzáció, kéziratának és másolatainak története pedig igazi magyar filológiai rémregény, azzal a végkifejlettel, hogy az eredeti kézirat természetesen a nyomdai munkálatok fázisában bukkan fel.

Ebből következik, amit R. Várkonyi Ágnes úgy panaszol, hogy a napló bár „elkerülte a XVII. századi forrásainkat tizedelő tűzhalált, mégis holt forrás maradt, kallódott, hányódott csendesen, tartalmát nem építették be műveikbe a tudósok soha”. Valóban: azt sem tudtuk, „hogyan létezik egyáltalán”. A naplóíró Rákóczi László tehát olyan új régi magyar szerző, akit voltaképpen csak 1990-től ismerünk.

Nem utólag szülizált, hanem az eseményekkel egyidejű, naponként papírra vetett vagy diktált diárium nyílik ki előttünk. Nyelve érzékletes, spontán stílusa a szóbeliséget idézi; leírásait és miniatur „elbeszéléseit” a napi be-

számolók frissessége, a legapróbb élettények-re való kiterjeszkedés teszi érdekessé. Értékessé pedig az információgazdagság, a szociológiai hitel és a naplóíró különös egyénisége.

A napló nem emlékirat: nem válogatja meg anyagát Rákócziak is minden egyformán fontos, lett légyen szó a magyar szent koronának a pozsonyi várból való leviteléről (133. o.) vagy arról, hogy szélpuskájával véletlenül meglőtte „az német inasnak kezét” (356. o.), hiszen a koronalevitelnél is ő segédkezett, a szélpuskával is ő lödözött. Az egybefolyó naplóból nehezen is különíthetni el összefüggő részeket. Ilyen mégis az 1655. évi országgyűlésen való részvétel (Pozsony–Bécs: 1655. március 11.–július 1.); a portyázó egri törökök elleni vonulás (1656. április 24–29., augusztus 26–29.; ennek az epizódnak címet is ad: *Memoriale*); első erdélyi útja (1656. szeptember 29.–október 19.); lengyel földre menetele, címe szerint: *NB. Lengyelországi utam* (1657. február 14.–március 3.); a felvidéki városok végigjárása hűségesküjük letétele ügyében (1657. július); második erdélyi útja (1657. október 25.–november 13.); Nagyszombat, Pozsony és Bécs felkeresése (1658. április 18.–május 1.). De Bécs vagy Pozsony mozgalmas eseményeihez, változatos látványokhoz képest akkor sem érdektelen és akkor sem unalmas a Rákóczi-napló, ha éppen csak túttekint a zborói kastély falán. A bécsi Szent István-dóm tornya élmenyként s naplótárgyként egyenrangú a Szászsebes fölötti „látóhalommal” vagy a Duna-jec körülcsapdosta Tajték-kő-sziklával, a pozsonyi Duna-part zöldjében elfogyasztott társasági vacsora sem hangulatosabb élmény, mint sárosi birtokán a „szőlő alatt való forrásnál” vagy akár egy pusztá fennsíkon ebédelni.

Az élet örömteli dolgait mindenben megláttni és átéltni: kiegyensúlyozott személyiségre vall. Rákóczi nem is lobogtat indulatokat, szemlélődik inkább, és magát sem akarja fölibe helyezni másoknak. Naplójában nem található egyetlen öngazoló, képességeit vagy erejéit dicsérő kijelentés sem. Legfeljebb tolvajról mond elstélőt. De inkább tartózkodik az stéletmondástól. Mindössze azzal emeli magát mások fölé, hogy az ő lova gyorsabb a versenyvágóban, mint a másoké. Személyiségképe is úgy mutatkozik meg a naplóban, hogy egyáltalán nem törekszik annak megrajzolására. Nem nyújt tehát tudatos személyiségrajzot, és oly sok mindenről nem is beszél.

* Lábjegyzetekkel nem terhelem az olvasót, a naplókiadásból vett idézetek oldalszámait zárójelben adom.

(Amiről hallgat) Ez a „mondanivalóját szoros szálakkal őrző” forrásmunka – mutat rá R. Várkonyi Ágnes – elhallgatja például a politikát. „A magyar politika történetét hadieseményekre egyszerűsítő militáris felfogás” nem is találhat benne kutatnivalót, mint ahogy Rákóczi pályafutásából korábban is csak a tragikus váradi epizódot emelte ki. Ez a politikai felfogások és politikusi arcélek körvonalazásától, hadiesemények elbeszélésétől óvakodó napló a szerző világlátásának és világtképeinek elemeit inkább egy holland enteriőr, egy életkép vagy tájat ábrázoló festmény aprólékos, bensőséges részleteivel világítja meg, semmint politikai és vallási elfogultsággal vagy kürtszóval, dobpergéssel.

A politikáról és vitézségről Rákóczi talán azért hallgat, mert szándékosan nem akar róla szólni: egy nagy jövőjű politikus, akit Bécs éppúgy favorizálhat és „befektethet”, mint Erdély, az ne hagyjon nyomot aspirációiról. Ne feledjük azt sem, a fiatal Rákóczi, aki húszesztendőskorában kezd diáriumaéhoz, s huszonöt évesen már abba is hagyja (legalábbis ennek az öt esztendőnek a naplója maradt fenn), még nem került sorsdöntő vagy drámai helyzetekbe, nincs, ami felkavarja, ami határozottabb állásfoglalásra késztesse. Nyugalmas „kompjártai” Bécs és Erdély, a Felvidék és Lengyelország között természetesen politikai indítékúak, de nincs „haza vagy halál!” nagyszágrendjük. Mindazonáltal Rákóczi László tisztán látó politikusnak tűnik fel naplója tanulsága szerint. „Ez nap eligálták Rhédey Ferencet pütkösi királyságra” (322. o.) – jegyzi fel 1657. november 1-jén, amikor II. Rákóczi Györgynek le kellett tennie a fejedelemséget. A találó szólásmondásba burkolt közlés az időlegességre vonatkozik, hiszen Rhédey csak 1658. január 14-ig volt „pütkösi király”. Onnan a naplóíró jól értesültsége, hogy magával II. Rákóczi Györggyel cserélt eszmét erről a lakúcai húzásról: „Die prima Novembris. Ez nap resignálta ad tempus az Fejedelemséget (egyházy izben eleget beszéltem az Fejedelemmel ő nagyságával...”, 322. o.). Finom „elírás”, hogy még a pütkösi királyságra való eligálás említése után is Rákócziról beszél: „fejedelem ő nagyságaként”: öszor is így nevezi! S végül – kivételesen – stíletét is megfogalmazza a történetekről: „Erdély Tündérország”. Ami azt jelentü: Erdélyben állandóan szeszélyesen változnak a

dolgok. A történész szerinti „nem tudjuk, hogy bírálatként vagy magyarázatként velette papírra” ezt a szólást, aminek stílusértéke – tesszem hozzá – éppolyan, mint a „pütkösi királyság”-é. Rákóczi talán se nem bírálta, se nem magyarázott Erdély Tündérország voltával, egyszerűen tudomásul vette, konstataálta a tényt: lám, Erdély most is Tündérországnak bizonyult, de jó majd más idő mindjárt, amikor elmúlik Rhédey pütkösi királysága. Az óvatos, „cenzúrabiztos”, proverbiumos helyzetmegítélésben a Rákóczi-házba vetett hit mutatkozik meg. Íme, így őri mondánivalóját „szoros szálakkal” a Rákóczi-napló, és látszólag így „nincs benne semmi politika”.

Az erdélyi út indítéka a naplóból természetesen nem derül ki, és csak halovány nyoma van annak is, hogy miért kereste fel II. Rákóczi Györgyöt korábban, 1657 telén lengyel földön. Tegyük fel, hogy lengyelországi követjárásáról nem ismerjük a történettudomány megállapításait (lásd R. Várkonyi Ágnes utószavának 378. oldalát), hagyatkozzunk csak válaszárt a napló szövegére. A fejedelemtől már lengyel földön kap egy levelet február 20-án, de Rákóczi György ezt még Zboróra küldte, onnan hozták most utána (271. o.): „Érkezett hozzám Zakarias szabadosom Zboróról, az atyámsfától [= feleségemtől], püspök uram és az Fejedelem ő nagysága leveleivel.” Rákóczi László gyorsfutárokkal válaszol: „Ez városban immár túl veszedelmes állapotok lévén, az sok rossz hírre való képest küldöttük egy trombitásommal Bakai szolgómat az előljáró kozák s magyar hadak eleiben, ahaván jelenteni, micsoda járatbeli emberek vagyunk ő Felségétől.” „Ő nagysága”: az erdélyi fejedelem, de ki ez az „ő Felsége”? Csak Lipót császár lehet, a köveiség tehát az ő megbízásából ment végbe. A naplóíró itt „elszólja” magát, de aztán megint hallgat, pedig 21-én a biztonság kedvéért leveleket is továbbít a fejedelemnek két másik trombitással, 24-étől pedig már öszor is együtt ebédelnek-vacsorálnak, s 28-án még a harcra bocsátandó hadakat is közösen szemlélik meg. A búcsúebéd 28-án zajlik, s Rákóczi úgy indul haza Zboró felé, hogy naplója idézett egyetlen „elszólását” nem szaporítja. A búcsúebéd napján a fejedelem is beszámol anyjához, Lorántffy Zsuzsannához írt levelében Rákóczi Lászlóval történt találkozásáról, és megerősíti, amit unokaöccse követségéről mondhattunk: „Cancellarius

uram pénzeken érkezék hozzánk, ökegyelmével Rákóczi László uram [...] követésége summája csak ez, ő felsége atyáiképpen intet, tegyék le az fegyvert." Titkosrással még azt is hozzáteszi: „megmulatta instruccióját, nagyságodnak is írt öfelsége, inszen minket nagyságod, tegyék le az fegyvert, ez megjegyzésre való, féld, nagyságodnak is búsulása, hátra ne követhessék. Nádasdi uram azt írja, azzal ne gondoljunk...". Nádasdy Ferenc tanácsa összefügghet azzal, hogy Rákóczi László már lengyel földre indulása másnapján, február 15-én levelet írt „jó reggelt Kobelankáról Nádasdy uramnak” (269–270. o.).

Talányosabb helye a naplónak egy erdélyi színterű korábbi utalása. Első erdélyi útján, 1656. október 11-én jegyzi fel Rákóczi, hogy miután Alvincon járt a fejedelemmel, másnap (252. o.) „Mentünk vadászni, ettünk ebédet Szászsebes felett való igen szép látóhalmom, ebéd után fogtunk [= fogtunk] két szarvast [...] N. B. Császár bagolyhússal lakozik.” A látóhalmi ebédelés közben hangozhatott el ez a különös pletyka vagy információ. Úgy látszik, Rákóczi László is a csfőps nyelvével erdélyi uraktól hallotta. De vajon mit jelent? A bagollyal kapcsolatos magyar szólások és szóösszetételek lefokozó és gúnyos értelműek. A *bagolyfölosthóm* olyan reggeli, ami csak egy korty italból és kenyérből áll, a *bagolyhú* ‚vadházasság’, a *bagolytúdd* ‚aszalt gyümölcs’ vagy ‚böjti eledel’, a *bagolyhús* pedig ‚az elszívott pipadohány ragacsos, fekete, undorító maradéka’. Jeles szólamagyarázónk, O. Nagy Gábor szerint „a bagoly és a bagó a *szőfjéltés* szempontjából ugyanaz az egy szó”, ez a pipamocok tehát a bagó, ami bagózik ‚dohányoz’ szavunkban ma is él. Egy 1831-ben megjelent szótár – tudjuk meg ugyanonnan – „még nem ismeri a bagó szót, hanem csak a bagolyhúst, és azt így értelmezi: *Így nevezik a szegény legények azt a zsíros dohányt, mely a pipázás után a pipa fenekén marad*.” Ehhez képest a Rákóczi-napló adata igen korai, feltehetően már ebben is ‚pipamocskot’ jelent a bagolyhús. A császár (III. Ferdinánd, aki talán beteg volt, mert fél év múlva, 1657. április 2-án halála is elkövetkezett) ennél fogva az ekkor már divatozó dohányzással próbálkozhatott, mégpedig igen mohón – legalábbis így tudták a látóhalmi ebéd résztvevői –, mert a *lakik*, *lakozik*, *lakmározik*, *habzsol* jelentéssel is bír. A borított igencsak kedvelő II. Rákóczi György egyik le-

vele egyenesen a *lakás* ‚mulat’ jelentését őrizte meg.

Nem álltóm, hogy a fenti fejtegetés szó szerinti rá szabható Ferdinánd császárra, hiszen a Rákóczi feljegyzete mondás 1656-ban mást is jelenthetett, de hogy öfelségét éppen nem elismeréssel illették a látóhalmi ebédelők, ez kétségtelen. – Minderről Rákóczi csak így rejtve, szólásmondásba burkolva nyilatkozhat, s ha nem törjük fel a napló titkának pecséteit, mindez rejtve is marad.

(Amiről beszél) Amiről Rákóczi naplója nyíltan szól, az a bőség zavarába hozza a rendszerezéssel próbálkozót. Minden mondata, minden egyes szava örömteli életinformáció: gazdagon megvilágítják hétköznapjait, környezetét és személyiségét. Ebből a gazdagságból bárhol és bármilyen felmeríthető.

„Kimutatható, hogy Rákóczi László életvittele a főúri elit követelményeinek felel meg. Most kezd kikristályosodni körülötte az »Udvar«. Minél a főmélóságok – a nádor, az országbíró, a bán, az érsek – udvarai lehettek. A kutatók szorgalmas feladata lesz majd elvégezni az összehasonlítást” – tűzi ki az egyik megoldandó feladatot a naplókiadás történeti utószava. Én csak azt vetem a majdani vizsgálódások serpenyőjébe, amit Rákóczi udvaráról a napló szövegéből megtudhattam.

A feleség, a fiatal főúrnál három évvel idősebb Nagymihályi Bánffy Erzsébet körül *fraucimmerek* forgolódnak, s közöttük németek is (58. o.): „Az atyámfiának egyik német *fraucimmerét* egyik kis özecke leverte az lábáról. Etc...” – ha ugyan ez az „Etc...” nem egy vérmes lovászfiút jelent!); őt segíti a házi gyógyító orvosasszony, a *dajka* és a társalkodó-, nevelőnői feladatokat ellátó *öregasszony* is. Amikor Rákóczi László 1656-ban lengyel törpe leánykával teszi teljessé udvartartását (210., 233. o.), egyenesen a császár példáját követi: bécsi ebédjén „az ő Felsége egyik törpéje is” vendége volt (ajándékozott neki „egy lóra való szerszámot s egy leveleszór kecskét”, 127. o.). Azért választhat törpe leánykát, mert 1655-ben nekik is kislányuk született (Rákóczi Erzsébet, azaz Erzsébetkő → *Betkő*, ahogy a napló emlegeti). Olykor kétes hírnő dámák is betévedtek Zboróra: „Érkezik Bécsből Pozsonyi Márton pohárnokom, vásárlással és német ruhós dámmakkal s egy lakatással” (25. o.), s később „Az német lányok szerencsét próbálnak. NB.” – alig-

ha az úrnő, Bánffy Erzsébet örömére. Ő a szolidabb cselédnőket kedvelte, akikkel kender nyútt (154. o.: „*Mentem ki a mezőre az atyámfia után, az holott kender nyútteti traucim-mereivel*”), cseresnyét szedett (még vendéget is elküldte „*az leányokkal cseresnyére hintón*”, 234. o.), vagy „*meggyes borokat csinált*” (53. o.), s ha fejősteheneket kaptak ajándékba (31. o.), azokat is Erzsébet asszonynak küldték. A férj sem csak ékszereket vásárolt asszonyának: Debrecenből „*vásárfiában*” vett neki „*egy bóla szappant*” (253. o.), amikor pedig puskásai hoztak „*elevenen egy sejtér gémet*”, azt is „*küldötte mindjárt be feleségének*” (a fehér gémet különben épp akkor hozták a puskások, amikor a major mellett „*laptázott*” szolgálival, „*kiúvén magával az kis Belkót is*”, 315. o.).

És természetesen nem hiányzott a Rákóczi-udvarból a számtartó, a sáfár, az udvarbíró, a tisztartó, a deák (vagy tisztartó deák), az inas (német és horvát inas is volt), a hoffmester, a lovászmester, a völcslőasztmester, a porkolab, a tömlőctartó, a vadász, a pecér, a soltész (37. o.: „*Osztottam kopófiákat ki neveltetni az soltészokra*”), az udvari kapitány, a hadnagy, a zászlótartó; a gyalogok, a puskások hada (akiket többször megmustrál, gyakorlatoztat és rendszeresen fizet, 175., 200., 215., 331. o.), a trombitás, a konyhamester, a szakács, az asztalnok, az étkefogó, a pohárnok, a borsoló, a tálnok, a csizmadia, a szűcs, a gombkötő, a molnár, a lantos (ha kölcsönbe kapta is), a virgincs, a hegedűs, a sáros (a török és a bizetelt lengyel sáros is, vö. 183. o.: „*Adtam az lengyel sárosoknak conventiókat*”), a képlő, az említett törpe és az udvari prédikátor. A lakatost, a doktort, a borbélyt, az orgonacsínálót, az ötvöst, a hóhért azonban a városból kellett hozatni (Bécsből, Selmechányáról, Nyitráról, Bártfáról, Eperjésről, a prókator meg Pozsonyban volt kéznél). Az udvarnép nem mindig csak a maga dolgát tette: a trombitás, a virgincs vagy a soltész is elvitt egy levelet, a pohárnok is kitisztított egy köntöst, a képlő is megírta vagy lemásolta egy levél szövegét, a molnár is bajlódott a kopófiák nevelésével. Egyedül a magabizó vagy egyszerűen szélhámos bártfai órásmester sértette meg ezt az értelmes munkamegosztást (74. o.: „*Az bártfai órásmester Igéreti szerint nem tudja kiüzni az patkányokat a várból, és árestőlják érte gondviselő szolgálóm, minthogy fizetést is vött fel rá*”).

A zborói kastélyt és környékét már töredékesebben rekonstruálhatjuk Rákóczi naplójá-

ból: külső kert, belső kert, virágoskert, konyhakház, fűrészház, képlői háza, kerti tekepólya; malom, major, üveghula, papírosmalom, halastó, csűrőskert, fűrészmalom, juhkosár, szőlőskert, kaszáló, kenderföld, cseresnyéskert, búzaföld. Annál bőségesebb, amit az erdők, mezők, vizek vadászszákmányként kínálnak: nyúl, farkas, őz, szarvas, vadkecske, vadmacska, róka, medve, erdei (= vaddisznó), nyest, gyöngyűr, (vízmadár'), fajt, reznek, (tűzokléle költözőmadár'), búvár, (búvármadár'), galamb, fogoly, fűrj, császármadár, húsos madár, fu (vadréce'), vadliúd, tüzök, kercesen, gémm, daru, vadkacsa; és ami emni-innivaló az asztalra kerül: olaj, brinza, bor, ser, márc, (méhsör'), bárány, marha, tyúk, tyúkmony, sügér, kárász, lepényhal, tok, csuka, lazac, menyhal, pisztráng, potyka, kecsge, szarvasgomba, uborka, meggy, cseresnye, dinnye, alma. Rákóczi László szenvedélyes vadász (kopói, vizslái, agarai vannak); kedvtelésből kakukkra, hollóra is ráló, „szárnyáról” szedi le a fecskét (135., 142. o.), hálóval vagy karvallyal is fog fürjet, a halászáshoz és a haltenyésztéshez pedig különösen érti.

Legkedvesebb állata természetesen a ló. Parasztló, gyermekló, szerkébe való ló, paripa (hátasló) között mindig különbséget tesz; divatos, „*fakó, festett farkú paripát*” vásárol (327. o.); a felesége „*szekerébe való hat fakó lovat és egyik babos lovat*” méneseinek „*hágalására*” küldi (287. o.); „*babos lovát*”, „*az kis barnát*” és „*egri lovát*” – amelyik talán a 1656. évi katonai vállalkozás idején volt vele – különös szeretettel tartja (338. o.: „*Egri kedves lovam nyavalyásdágán szomorkodtam*”, 338. o.); értő szolgálival a debreceni ménesből válogat (253. o.); Kakas nevű lován nyilazó mutatványokkal mulatja magát (66. o.: „*tegzettem talár módra az Kakas nevű lovon*”, ezt a Kakast később mégis elajándékozza Semsey Ferencnek); gondját viselteti egyik megbetegedett szekeres lovának (363. o.: „*Metszettem ki lovászmesteremmel [...] első jobb lábán az vastag ereit*”); a legkedveltebb paripákat pedig nevükön örökösi meg: *Vajda, Keresztes, Herceg, Imec, Dajka, Csajka, Kakas, Szerencsen, Barcsai, Szarvas, Fickó, Ficsúr*.

Lókatálogosomat még egy érdekes névvel kell többtenem. A napló 1655. április 29-i bejegyzése örizte meg: „*Mentünk ki egynehány urakkal nyulászni, öllenek az kopók egy nyulat. Futtattam fogadásból Serényi Andrással és nyertem a Karabelán egy pár pisztolyt tőle*” (119. o.). Előbb úgy véltem, hogy ez az olaszos hangzású kara-

bela (carabella) valaminő szerencsejáték volt. Hausner Gábor azonban arra hívta fel a figyelmemet, hogy Esterházy Pál 1651. évi tudósítása szerint a *Karabela (Carabella)* is lónév: „*Posomba érkezvén penig, Pálffy Pál palatinushoz mentem köszönteni, ki [...] egy szép pej lovat is adott ajándékon, ki Carabellának hítták.*” Hadd tegyem ehhez hozzá: ez a *Karabela – Carabella* értékes adat, mert nagyon valószínű, hogy meg egyezik a SZIGETI VESZÉDELEM leghíresebb lónévvel, *Karabulla*. Az olaszra érzékeny fül a *Carabellát Cara bellának* hallja (s ez nőnemben „Kedves szép’-et, „lóra fordítva” kancát jelent), pedig a *Karabela* a „Fekete felhő” jelentésű török *Karabulhoz* (← *Kara bulut*) áll közelebb. Amirassen szerencsen vezér szélitől fogant fekete csodalovát nevezi így Zrínyi az eposz I. énekének 79–80. versszakában:

„Ezek előtt mégyen vitéz Amirassen,
Maga is fekete, lova is szerencsen.
Az ő kedves lova Karabul, kényessen
Mellyet ú jártatott had előtt s hevélyen.

Mondják, hogy Karabul nagy Arabiában
Szélről fogantatott egy híres kancában:
Híhető is, szélben, mert nincs sem az lángban
Oly vidámság, gyorsaság, mint vagon abban.”

Zrínyi verseskötönyve 1651 augusztusában jelent meg, nem hihető ezért, hogy a költő sugallatára Pálffy Pál azonnál *Carabellának* nevezte el egyik lovát. Inkább már Zrínyi is a magyarországi törökös lónévdívat után járt, és persze történeti forrásokat követett.

Zboró és Kistapolcsány ura gondosan ügyel a birtokain folyó munkálatokra („*Mentem ki mutatónul az vetőkhöz a mezőre és az ugarföldnek is megtekintésére*”; „*Mentem ki az nagy halastóhoz a munkásokat látni, és onnan a kis halastóhoz*”, 345–346. o.); olykor mulatságként még a szénahányó villát is kézbe veszi („*Mentem ki ebéd után szolgálímmal mulatsággul szénát takarni*”, 353. o.).

Kertészkedéssel azonban már elmélyülten foglalkozik, s örömet lel a szép kertekben. Itáliában láthatott szép kerteket, de feleségével együtt megfordult a leghíresebb bécsi és pozsonyi kertekben is („*ő Felsége*” és „*az öreg császárné*” kertjét „*megórták és nézlették*”, 311–312. o.); a Lippay érsek pozsonyi nyári palotája mögötti kerthe kétszer is sort kerfettek, és itt az érsek „*szép virágokkal és szépen megérett eper-*

jekkel” kedveskedett nekik (109., 134. o.). Zboró Imre tárnokmester pozsonyi kertjében pedig nemcsak megnézegették „*az utzimesterségeket*”, hanem „*bocsátották meg*”, azaz működtették is azokat (123., 129. o.).

Hogyan követte Rákóczi László ezeket a mintákat a maga külső, belső és virágoskertjében, nem tudhatni. A kertszeretet és a gondos kertművelés megannyi jele azonban idézhető naplójából. Akárcsak a kertjeire szintén nagy gondot fordító Zrínyi, ő is küld és kap ajándékba vagy vásárol magvakat, gyökereket, palántákat, oltványvesszőket: „*Az kerteket megnézegettem*” (28. o.); „*Látogatam zborói kertöket oda-érkezvén*” (55. o.); „*Nézegettem meg kertjeimet*” (284. o.); „*tértem be a szomolyai kerbe az oltványokat látni*” (299. o.); „*Küldtem kocsin Állat Gáspárt Lőcsére virágokért [...] fundáltam kiskertel, oltottam fákat*” (25–26. o.); „*Ilvay páter küldött tulipángyökereket*” (255. o.); „*küldött Malonyai kendermagot*” (256. o.); „*Hoztak leveleket Kistapolcsányról oltnivaló gyümölcságakkal és holmi magokkal együtt*” (282. o.); „*Ültettem be oltványokkal az kis tó felett való kertcskét*” (215. o.); „*Feles számú gyümölcsfákat oltottam. Vad fákat hozlanak Szolcsán felől*” (344. o.); „*Mentem ki az kerbe, és ott oltottam magam egy-néhány gyümölcsfákat*” (346. o.). Még citrom-, narancs- és olajfa is került a Rákóczi házaspár kertjeibe: „*Citromfákat hoznak*” (40. o.); „*Jött hozzám pater guardián uram Sebesről, s hozott egy plántálni való olajfa fiatal az atyámfia számára*” (284. o.); „*Kistapolcsányról citrom, narancs s egyéb kerti eszközökkel érkeztek*” (285. o.).

Rákóczi Lászlónak még a főzéshez is volt hajlandósága és képessége. A magyar régiség naplóirodalmából én nem ismerek másik példát arra, hogy egy fiatal gróf kézbe veszi a főzőkanalat, és erről írásban is beszámol. Nem is akármit és nem is akárkiknek főzött: pisztángot készített az egri püspöknek és Mosdóssy Imre szepesi kamarai tanácsosnak. Szemben felől „*megindulván Bártfa felé, mentünk Hertnekre, fogattunk pisztángokat a hallartóból. Gazdálkodtam magam főzte étkekkel egri püspök uramnak és Mosdóssy Imre uramnak*” (301. o.). A három nappal később történetek összefoglalásához az íródeák szúrja be ezt a *nota benét*: „*Uram ő nagysága penig Lublón maradt ebédre, vacsorára ment ki Busócra s maga is főzött ő nagysága* (302. o.). Megjegyzendő, hogy Rákóczi a maga főúri szintje alatt is szeret étkezni: két-

szer „*az konyhamester szállásán*” vacsorál, vendégekkel és feleségével együtt, másodszer ott is háltnak a konyhamester hrabkói házában. Ez utóbbi szabályos kirándulás volt: másnap reggel a Szent Anna kútja nevű forrást keresték fel, „*s innen ebédre mentek vissza konyhamestere házához*” (198., 305. o.).

Ez a *nota bene*vel is kiemelt kuriózus tulajdonság (és ennek természetes megvallása) Rákóczit már elkülönözi kortársaitól. A napló kettős tükrű személyiségképében eddig a XVII. századi mindennapok egyik főúrszerplőjét szemlélhettük. Egy volt sokuk közül; inkább csak a részletek iránti fogékonyságával, akkurátus pontosságával, a szinte mechanikus naplózókészséggel különbözött kortársaitól. Egyébként nagyjából ugyanazt tette, amit azok: a hamis bírót, a török rabot, az engedetlen jobbágyot megverette, a tolvajt kivégeztetése előtt megtortúrázta; néhanapján az elalvásig megrészegetett a táncsal folyatódó hosszú étkezések végén; megbámulta az ördögűzést; izgatta a szerencsejáték passziója és így tovább. Rákóczi László habitusa azonban még ezekben a korjellemező, közönsége-sebb létezési szférákban is nemesebbnek, megemeltebb erkölcsiségűnek, érzékenyebbnek látszik, s számos előremutató személyiségvonása, hajlama, képessége van. A napló másik tükre ezt a Rákóczi Lászlót mutatja.

(*Amiben új, és amiről újat mond*) A Rákóczi-naplóban mind az átlagos, mind az új személyiségvonások manifesztálódnak. Azt hiszem, a naplóírás önkifejezéssé lett „kényszere” eredetileg Rákóczi nevelésének volt tartozéka. Hogy korábbi példát mondjak: Bethlen Gábor határozottan arra kötelezte a század húszas éveiben az agyonnevelt, mégis szemirekellő Bethlen Pétert, hogy naplót vezessen. Rákóczi László is hasonló előírásnak engedve vezethetett iúneráriumot már Itáliában, és ez a beidegződés működhet benne a maga uraként is. Mennyi sivár, átlagos naplót ismerünk az övéhez képest! A Rákóczi-napló friss atmoszférája, személyiségképének szintje és a természetes közlésvágy üdítő újdonsága a száraz, élettelen penzumdiáriumok áradatában.

A történész szerint „*Rákóczi László minden napjaiból világias mentalitás sugárzik felénk [...] Különösképpen kedvelte a természetet*” (389–390. o.). Telitalálat-észrevételek. Szepsi Csom-

bor naiv, részletező módszere és mohó közlés-vágya, a kiválóan művelt Bethlen Miklós fölnye és nagyvonalúsága egyaránt jellemzi a napló szókszavúságukban is lényegre törő tudósításait, s mert Rákóczi mindent leír, személyiségének rá jellemző és új vonásait is megörökíti.

Lengyelországi küldetésének szenttelen descriptiójából hirtelen kiválik ez a részlet: „*Érkeztem Kanczuga nevű városba, kit az Fejedelem ő nagyságám hadai felvertének, s egy részét meg is égetvén, feles embereket öltének meg lakosiban, kik közül az piacon láttam magam is egy halt embert, melyet a dísznök öltének, az útfélen fektében*” (275. o.). Rákóczi Lászlót elborzasztja a látvány, riasztónak találja a feles öldöklést, bár a sok „*ő nagyságammal*” nem győzi köteles tiszteletét jeleníteni. Amikor Rákóczi György tartóztatná, hanyatt-homlok igyekszik hazafelé: „*Küldte utánam egy étkefogóját az Fejedelem ő nagysága levéllel, kívánván visszatérésemel, és ő nagyságamnál továbbmaradásomat. De ssetvén házamhoz, [...] meg nem maradtam*” (Uo.). Akkor sincs nyoma lelkesedésének, amikor Eger felé vonulnak, Lengyelországban pedig inkább a templomokban látott „*sok szép írások és építaphiumok*” (270. o.) köik le figyelme. A praemislei templomokat például mind megjárta, „*és az Dominikanusok templomában nézegette meg szegény Jakusits János temetését [= síremlékét] is*” (273. o.). Jakusits György egri püspök öccséről van szó, aki 1649-ben halt meg. Nem tudom, hogy került Lengyelországba meghalni a szegről-végről rokon Jakusits János, de nem lehetett jó előjel ott állni síremléke előtt. És Rákóczi hazatérése után is baljóslatú dolgok történtek. Március 5-én még olyan nagy hó volt, hogy nem bírta a lovat, vadászni sem mehetett ki (a Kárpátokon való téli átkelés majd Rákóczi fejedelem megtépázott seregét is tovább tizedelte), 6-án pedig „*döglött meg*” az a „*gyermeklova*”, amelyen Bakai nevű szolgája járt vele Lengyelországban (277. o.).

A baljós jelekkel körülvett lengyel út a maga riasztó tapasztalataival a sietve visszatérő Rákóczi László érzelmi idegenkedését tükrözi. Most talán valódi azonosulással teljesítette a bécsi megbízatást. A Szászsebes fölötti látóhalmon még béke volt: ott érezte ő jól magát, és a „*bagolyhússal lakozó*” császár kipletykálását is meg merte engedni magának. Elborzadt azonban, amidőn azt kellett látnia a kanczuga

piactéren, hogyan lakmároznak a disznók egy hullán.

Egy látóhalom tetejéről nyugalmasan széttekinteni: Rákóczi László életeszményének, természetkultuszának ez volt a mindig vágyott kifejeződése.

Megvolt a maga látóhalma Rákóczinak otthon, a Felvidéken is: a Dunajec melletti Tajték-kő-szikla. Ide mindig nagy kedvvel, megnyugvasképpen igazította kirándulásait: „*Mentem ebéd után szolgálómmal, egyméhóny lóval és gyaloghintómmal által a Dunavicz vizen, az lengyelországi határban lévő Tajték-kő-sziklára, az halott hadtám jelet is. Innen lejövet firedtem a Dunavicz vizében, melynek partján öttem vacsorát is*” (48. o.). 1653 júliusában történt ez, s július–augusztust később is „*klasztromi jószágában*”, a Dunajechez közel töltötte (a major mellett itt volt a nagy halastó és a fűrészmalom is). Ezek a nyaralások nem múltak el furdések, horgászatok, hajókézások s hegymászó kirándulás nélkül. 1656-ban már június végén ez kerül a naplóba: „*Mentem fel az clastrom felett levő nagy kősziklára, igen vígan mulattunk ott fent. Onnan [oda, ahol] Szent Kunigunda az mely úrban lakott, nagy fűradsággal*” (232. o.). Lexikonadat, hogy a később szentté avatott Kunigunda (1224–1292) IV. Béla lánya volt, s férjhez ment ugyan Boleszlo lengyel herceghez, de véle szűzies életet élt, a szandeci apácázárdában halt meg, szentté azonban csak 1690-ben avatták; ő a lengyeliség egyik védőszentje. A hagiográfia pontos választ adhatna rá, hol is volt ez a vár és a megmászott szikla, s azonos-e a Tajték-kővel.

A nyomasztó lengyelországi élmények ez-tendejében különösen változatos a gondtalan klastrombirtoki nyaralás. Rákóczi vendégeket is kalauzol, és a hölgyek is egyenrangú résztvevői a horgászó, hajókéző, hegymászó, szabadban étkező programoknak. Feljegyzései augusztus 2-án: „*Mentem halászlátot az atyámfiával az hanusfalusi patakba, és fogattunk szép pisztrángokat [...] Mentem ki Praemiskáné asszonyom eleibe, és beérkezvén mulogattam meg az clastrombéli épületeket ezeknek. Vacsorát öttünk az hársfán [= a hársfa alatt], innen bémenvén az eső miatt, a clastromban is vígan mulattunk.*” 3-án: „*Mentünk ki feleségemmel és Praemiskáné asszonyommal az Dunaviczre halászlátot, és kezdetünk hozzá Fel-sztromocnál, s azután ebédre visszamentünk az*

clastromba. Ebéd után mentem hajókázni a Dunaviczre a majoron felül kezdvén, s Péchy Ádámmal mentem be az kőszikláig hajón, és találtam az atyámfiával Praemiskáné asszonyomat is mulatságokban.” 4-én: „*Ebéd után Praemiskáné asszonyom is velem lévén, mentem halászlátot az majorhoz, s vacsorát a belső kertben öttünk.*” (5-e vasárnap lévén, templomban voltak.) 6-án: „*Ebéd után mentem fel a Dunaviczre firedni, s vettem egy csolnakot egy talléron egy asszonyembertől. Vacsora után mentem alá csolnakon az halászokhoz. Fogattam lazacot No. 3, kinek egyikét mindjárt ugyanott megfőzvetvén [...] jókedvvel mulattunk s táncoltunk is*” (308–309. o.). Boldog hat napjuk lehetett! És hátravolt még 25-én a Tajték-kő szokásos megmászása: „*Mentünk ebéd után az Dunaviczparton való nagy kősziklára, vesztettem el nyakamból Spanyol keresztet és Agnus Dei*” (311. o.). A közelben lévő „*höllyukak*”, azaz barlangok is nevezetességnek számítottak, Rákóczi ezeket is bejárta korábban (49. o.).

Ez a „*világias mentalitás*” jól beleilleszthető a XVII. század első felén-közepén éppen a Felső-Magyarországon kibontakozó természetkultuszba. Különösen a síkság és a szelíd dombok közül váratlan fenséggel felszökő Tátra talánya foglalkoztatta sokak kíváncsiságát. A késmárki Frölich Dávid már 1615 nyarán megmászta a Tátra egyik bércét, valószínűleg a Lomnici-csúcsot, s MEDULLA-ja (1639) és CYNOSURA-ja (1644) közölte tapasztalatait. A Felvidéken is megfordult Zrínyi a Tátra jelentős Késmárk kőszikláival példálózik idilljei és eposza hasonlataiban. Az Erdélyből e tájra vezető Fráter Pál pedig éppen a Rákóczi-napló tudósításával megegyező élményeket foglal versbe:

„*Az magas Krivánnak kősziklás tetején,
Reggel, mikor gyéren csillagzik az napfény,
Az zöld fenyes között vadakat kergetvén...*”

De Balassi Bálint is a történelmi Magyarország e legszebb s legmagasabb hegyvidékének tájaira való volt, s Rimay János élete nagy része ugyancsak itt telt. Bele is írta Balassi-elogiumába a nagy előd hibbei nyugóhelyének topográfiai hitelesítéséül (talán még Fráter Pált is ösztönözte):

„*Hibbe városának hol nyugszol, állása
Ott vagyon, Krivánnak hol magas havassa...*”

Rákóczi László új felfedezésként a maga Dunajec-parú Tájék-kő-szikláját emelte a Lomnici- és a Kriván-csúcs magasába. A hegy-mászást, barlangászatot, hajókázást (eveztést), horgászatot-halászszt – többnyire feleségével együtt – szinte már sportként űzte, meg sem rezzenhettek hát, amikor például „szőlőkre költözvén”, azaz tutajon keltek át a sebes Vágon (339., 359. o.) vagy éjjel, fátyalfénynél a Tiszán (14. o.). Ha ez a fiatalember télen szánra ült, akkor sem csak közlekedett, olykor vakmerő ügyességét próbálta ki („Szánkóztam az kastély árkában jégem, s fel is dőltem”, 335. o.).

Bizonyos foglalatosságok már mai szemmel is sportnak minősíthetők. Ilyen a nyíllövés (rendszerint ebéd után múlatta magát nyílzással, „kézi íjjal”, 32., 40., 221., 277. o.), a tatár módra való *tegzelés* (ezt lóhátról kellett űzni, 66. o.), a *koszorúzás* (ez is lóhátról történt, különösen Dajka nevű lova volt jó koszorúzó paripa, 42., 162., 336. o.), a *lapúzás* (58., 315. o., a bécsi *lapuházban* is járt: 111. o.), a *gyűrűkeltés* (281. o.), a *tekésztés* (221. o.: „Vacsora után a kertben ő hegyelméssel tekésztém”), a puskás hadinépet is gyakoroltató *cellövés* vagy *lángylövés* (68., 96., 98., 104., 113., 119., 125., 156., 319., 360. o.), valamint a *futóverseny*, bár ennek naplóbeli esete inkább játék, mint sportos versengés („löttem célt élelfogóimnak, és elsőben egy tallért, azután egy forintot téven fel, azé volt a nyereség, amelyik jobban futhatott”, 320. o.).

Főúrihajniknak érteniök kellett ezekhez a testüket, ügyességüket edző próbákhoz. kötelezően hozzátartoztak az udvari neveléshez és életformához, a kor vitézi eszményének, szépség- és hősfelfogásának attribútumai voltak. Amikor 1652-ben a nagyvezekényi csatában elkövetkezett gróf Esterházy László „vélelten halála”, a „szép grófot”, Zrínyi másik kedves fiatal barátját így siratta el a Rákóczi-naplóban is sűrűn szereplő Hoffmann Pál püspök: „Néki [...] igen éhes, tisztos ábrázataja, gyönyörűséges szép egyenlőséggel való teteminek, tagjainak összefoglalása, vitéz módra alkotott, teljéről fogva talpig tekéntes úri termete [...] Ily nagy ékességének [...] megfelelő ereje is, mert [...] Senki [...] önánálál jobban a lártyat meg nem lötte, a kézfjat erősebben meg nem vonia, a gyűrűt mesterségesben meg nem öklelte, a lovat keményebben meg nem ülte.” A Rákóczi-napló egyebek mellett éppen ezekre a próbákra vonatkozó emlékeket őriz.

Naplójának tanulsága szerint Rákóczi László

lő a pihenésnek is olyan formáit kultiválta, amelyek méltók voltak sok mindenre nyitott személyiségéhez. Amint látuk: kiránduláson, horgászat közben frissen kifogott lazacot főzött (vagy főzött) magának, de szívesen étkezett (vagy főzött) forrásvíznél („Vitétem ki az ételt a szentelt kúthoz”, 140. o.; „öttnök ebédet az szőlő alatt való forrásnál”, 295. o.; az eperjesi savanyúvíznél, 299. o.), réten és síkon (160., 351. o.) vagy „lótóhalmon” (252. o.), „a part alatt” vagy a Duna menti malmoknál (37., 137. o.), várhegyoldalban (53. o.), „kerti erkélyen” (30. o.), „belső kertben” (309. o.) és mindenekelőtt a kerti hárs hűsében: „öttem ebédet a kertben lévő hársfa alatt, és vacsorát is” (147., 155., 159–160. o.).

De érdemes lenne egybegyűjteni a napló ama helyeit is, amelyek Rákóczi sétáit öröklük meg. Ezek ritkábban határszemlék („Mentem ki az atyámfival együtt, csak sétálva, a kert alá búzát látogatni”, 151. o.), inkább étkezés utáni felüdülések, feszültségoldó, gyönyörködő sétálások („Ebéd után mentem ki paripán mulatni”, 39. o.; „Ebéd után mentem sétálni az atyámfival az városban lévő kertbe”, 208. o.; „Ebéd után ismét paripákon mentünk ki mulatni az savanyúvízhez”, 266. o.).

Intenzívebb felüdülést jelent a fürdés. Rákóczi mániákus fürdőző volt. A professzornak készülő, sem láncolni, sem úszni nem tudó, víztől irtózó, fejét oly ritkán mosó Bethlen Miklóshoz képest valóságos Neptun, aki mellett najád is úszkál: fürdőzése többször magával vitt felesége. Fürdik természetes tóban, bányatóban és halastóban, fürdik folyóvízben és patakban, hévízben és fürdőházban, fürdik egyedül és fürdik szolgálival vagy vendégeivel együtt, fürdik halászat közben („Mentem halásztatni és az halászat mellett mulattattam magamat vízben való fürdésel is szolgálómmal együtt”, 291. o.; „Füredtem az kis halastóban, és fogtam egy szép csukát is”, 293–294. o.). Feljegyezi feleségének doktor rendelte fürdőzését (158. o.), és maga is ellátogat a stubnyai, a trencsényi és a szendrői hévízhez (146., 243., 361. o.).

„Mentünk be Szendrőbe ebédre. Ebéd után füredtem az hévízben. Kártyáztunk palatinussal; vesztettem 10 aranyat” (243. o.) – jegyezte fel egy igen költséges hévízi látogatásáról. A gyógyvizetknél sűrűn megfordult, kövér, köszvényes Wesselényi nádor a tíz arany kártyanyereséggel igazán nem panaszkodhatott a lapjárásra. Amikor Rákóczi László a pozsonyi orszá-

gyűlésen a közelebről nem ismert *éduváskoc*ka nevű szerencsejáték szenvedélyének hődolt, csak egy aranyat kockáztatott, és el is vesztette (127. o.), s bár később csak nyert (19., 137., 141. o.), azt már nem mondja meg, milyen áron. A játék és a tréfacsinálás kedvelése vetekszik Rákóczi örökös furdésvágyával. Volt szó már török ruhás ijesztéseiről, hadd említsem még egy vacsorai ijesztését (233. o.) és farsangos beöltözéseit (100., 205., 262., 264. o.), a jókedvűből való lövöldözéseket (262., 332. o.) vagy azt a nyersebb kedvelését, hogy ártatlan nyúlra lövöldözött séta közben (288. o.), nem is beszélve elbitangolt bivalyának hasonló megbüntetéséről („*egy kártévő, igen lator bivalyomat elszalasztván, nagy bajjal kerítettük elő, és alkalmas mulatsággal vivén véghez, meglövöldöztük*”, 296. o.). II. Rákóczi Györggyel *ostáblát* játszott (252. o.), valamint *olasz játékhöz* pedig asztalt csináltatott (158. o.). Megbámulta sokszor a mutatványos pozsonyi *kóklereket* is („*egy német kaukler és az felesége is egy új trombita módon szóló nagy hegedűvel jöttek jószani szállásomra*”, 116. o.; „*Mentem ebéd után Draskovich urammal az kötélen járó kaukler mesterségének nézésére*”, 131. o.; „*Mentem ebéd után az kaukler játékjainak nézésére*”, 140. o.), amikor pedig Sárosba vetődött egy kókler, oltalmazó „*úti levelet*” adott neki (182. o.).

Rákóczi László „*játékait*” a történetíró a legtalálékosabban minősíti: „*A régiek meg tudták, hogy a játékt feloldja a feszültségeket, levezeti az izgalmakat, és gondolkozni tanít. A szerencsejáték szoktatja hozzá az ifjúságot, hogy elviseljen a veszteségeket, a sakk és az ostábla, hogy a reménytelennek látszó helyzetekből is van kiút.*” (R. Várkonyi Ágnes, 397. o.)

Az Itáliát járt, Bécsben és Pozsonyban többször megfordult Rákóczi László művészi érzékenysége különösen érdekes adatokkal dokumentálható.

Azt olvasom a naplókiadás utószavában, hogy Rákóczi, „*néhány ránk maradt személyes holmiját, segyereket és műtárgyakat*” a század elején már sikerült azonosítania a művészettörténetíróknak. Szakirodalmi hivatkozás híján nem ismerem ezek valamennyi eredményét, megkíséreltem hát magam, hogy néhány Rákóczi tulajdonában volt képet és rajzot a napló nyomán megnevezek. Előbb azonban idéznem kell, amit Horn Ildikó Rákóczi bárdjáról közöl: „*Bécsi neveltetése alatt készült az a bárd, amely-*

re nevén és címerén, jelmondatán kívül saját kép-mását is bevéslette.” Ez a bárdvésetportré voltaképpen egy ifjúkori Rákóczi-arché, mégpedig olyan, ami fennmaradt. Kár, hogy ezen a helyen a Horn-tanulmányból is hiányzik a forráshivatkozás. És most vegyük szemügyre a naplóból összeszedhető „*galéria*”-adatokat.

1) *Rákóczi László Widemann-portréja*. – Widemann mesternek Van Sommer változatában is fennmaradt lapját már említettem. Widemann képéhez Bécsben vagy Pozsonyban ültetett modellt.

2) *Nádasdy Ferenc seibersdorfi galériájának Rákóczi-archéje*. – A napló 1655. május 16-i bejegyzése tájékoztat erről: „*fratta ki Nádasdy uram az én képemet is az palotában több magyarországi urak képeihöz*” (124. o.). Rákóczi ekkor feleségével együtt három napig volt a Nádasdy házaspár vendége. Vajon nem az udvari festőnek, Benjamin Blocknak ült-e modellt? (Aki akkor persze még csak rajzot készíthetett róla, a megfestés aztán ennek alapján később történt, amikor a kép el is kerülhetett Seibersdorfból.) Block mester ugyanis 1655-ben egy másik magyar nagyúr, Esterházy Pál arcát is megfestette. Ő persze Nádasdy sógora volt, de szorosnak látszik a Nádasdy–Rákóczi kapcsolat is, és nem kizárt, hogy Nádasdy ebben a megtiszteltetésben részesítette fiatal vendégét. Ha fennmaradt volna valahol, a Seibersdorfban festett kép adhatna a kérdésre választ.

3) *Rákóczi László és felesége Pozsonyban készült archéje*. – 1655. június 5-én, ama nevezetes napon, amikor a szent koronát lehozták a várból, s amikor Rákóczi ebéd és vacsora után is járt Nádasdynál, „*ment bé az képtérőhöz, onnét a jubiléhez*” is (133. o.). Felesége is vele lehetett, mert augusztus 3-án arról számol be a napló: „*hozák meg Pozsonyból az én képemet és az atyámfia képét is*” (152. o.). Két külön kép volt? Vagy közös, keitős portré, mint a Nádasdy házaspárt ábrázoló Lucas Kilian mester munkája? Nem tudhatom.

4) *Pozsonyi István archéje*. – 1655. december 16-án kelt zborói naplóbejegyzés: „*frattam le az Pozsonyi István képét*” (183. o.). Pozsonyi István Rákóczi egyik szolgálója volt. A portré Rákóczi saját „*képtérőjének*” műve lehetett.

5) *I. Rákóczi Ferenc archéje*. – 1656. október 12-én (a látóhalmi ebéd másnapján) Gyulafehérvárra került a naplóba: „*Volt az szállásomon*

az ifjú fejedelem, traktam le az képróval, játszottunk öreg fejedelemmel ostáblát" (252. o.). Erdélyi útjára Rákóczi képrót vitt magával, ezt a portrét és az alábit is képrója készíthette.

6) Gyulay Ferenc váradi kapitány archépe. – Váradon Gyulay kapitány látta vendégül, s Erdélyből visszafelé jövet, 1656. október 19-én is nála járt: „Ebédet Váradon az várban kapitány uramnól. [...] Írtam le kapitány képét” (253. o.).

7) Rajz egy (vagy két) leltő vaddisznóról. – 1654. október 15-én Zboró közelében Rákóczi lőtt „egy nagy erdei, melyet megmászoltatván volt mindenestől librum No. 365”, azaz jó kétmázsás. 17-én az kerül a naplóba: „rajzoltattam le az erdeinek képét” (73. o.). Ez a képrő esetleg Bártfáról jöhetett (vö. uo.: „Hívtattam mesterembereket ki Bártfáról, rajzoltattam le az erdeinek képét, és láttattam meg loásókkal az belső hallartóimat is”). December 22-én megint egymás mellé kerül egy erdei és egy bártfai képrő („Mentem ki vadászni reggel, s mindestig odaki mulatván, hozattam erdei No. 1., őzet No. 1. Hívtattam képrőt ki Bártfáról”, 88. o.). Előtte legalábbis nem világos, agarak lerajzoltására vagy színező megfestésére vonatkozik-e ez a tudósítás: „Keczer Sándor ménését néztem; agarakat festetttem” (8. o.).

8) Várak és városok rajzai (Sáros, Várad, Gyula, Kolozsmonostor, Tokaj?, Kistapolcsány). – Sáros, 1655. augusztus 3.: „Mentem ki ebéd után a kiskocsin, s kivívén a képrót is, rajzoltattam le a sárosi várat és a várost is” (152. o.). A rajzról 18-án készült festmény: „Írtam ki képrómmal az várat és várost” (156. o.); 1656. október 2.: „Delineálta ez nap képróm Váradot”; október 5.: „Ebédre Nagyhapusra, Gyula vára mellől, rajzoltattam képrómmal az várat”; október 6.: „rajzolta le Monastort az képró [...] Rajzolta le Kolozsvárt” (250. o.); 1657. szeptember 25.: „Mentem Tokajba [...], és az várat ki akarván íratni képrómmal, küldtem az Tiszán által, mellé adván vicelovászmesteremet és fejtőt hadnaggyammal is, híket meglován az várból, fogva bevitetett az tokaji bolond udvarbíró Gönczi András” (316. o.). A művészi érzékenységre fitytyet hányó udvarbíró egyszerűen kémeknek nézhette a várrajzoló kompániát. Csak 27-én tudott az ügyön segíteni Báthori Zsófia: „Bocsátották el képrómat, vicelovászmesteremmel és fejtőt hadnaggyammal együtt fejedelemasszony őnagyságom parancsolatára a tokaji fogságból. NB.” (317. o.). A tokaji vár vedutája így talán el sem készült.

9) Rákóczi László festménye; „Jankó tolvaj”. –

„Jankót, az tolvajok híres hadnaggyát” 1655. július 22-én „fogták meg” Rákóczi emberei, tortúra után augusztus 2-án volt a „veszedelme Eperjesen, más egy társával együtt”, azaz kivégezték (149., 151. o.). Rákóczi sárosi kastélyában augusztus 12-én lefestette a híres tolvajhadnaggyot: „Írtam ki magam, képróim házában festékkel, az Jankó tolvaj képét” (155. o.).

Nem adhatok neki számot, de én Rákóczi „műalkotásának” tekintem azt a kóhalmot is, amit 1655. augusztus 30-án „rakatott emlékezetre” a Sáros környéki hegyek között: „Mentem ki jó reggel [...] a hegyek közé pisztrángászni, az holott voltak szép mulatságink is, s ebédet is ott öltünk. Rakattam egy kóhalmot ebéd után emlékezetre” (159. o.). Mulatságok közepett készült, de a nem felejendő ott lakozás emlékére, és „emlékezetre”, s kellett lennie valaminő „műformájának”. Az emlékjelhagyás – emlékezzünk – megtörtént a Tajték-ősziklán is, kár, hogy nem tudjuk meg, miként (alighanem karcolás vagy véset formájában).

A családi galéria – aminek csak töredékeit rekonstruálhattuk – és a városok, várak vedutái s még a kapitális vadkan, meg a tolvajhadnaggy képe is, „emlékezetre” készültek. Egyik csak rajz volt vagy vázlat (ez rajzolással, delineálással készült), a másik festékkel színezett festmény; ezt kellett írni. Sárosi kastélyában Rákóczi külön képrőt tartott, akit néha (előkelőbb urakhoz fordulván) levélírára is használt („Írtam leveleket képróm által odafel érsek uramnak ő nagyságómmak Pálffy, Nádasdy etc. uraknak is”, 228. o.). De nem is egy képrója volt, mert amikor maga is festéssel próbálkozik, képrói házáat emlegeti („Írtam ki magam, képróim házában festékkel, az Jankó tolvaj képét”, 155. o.). A házi képrő olykor mégsem volt kéznél, ilyenkor kellett Bártfáról hozatni vagy Zboróra rendelni („Hozták hozzám az képrót Zboróra”, 158. o.), de volt úgy, hogy maga a nagyúr is felkereste („mentem az képróhoz”, 163. o.). A festéket is a városból, Eperjesről hozták egyéb értékes holmikkal együtt („Hoztam onnét felől pushaport, egy merő fegyverderekkel és festéket”, 209. o.). A festéket egyszer utána küldeti a máshol dolgozó képrónak („küldtem levelet festékkel Szerencsre az képrónak”, 245. o.). Kik voltak Rákóczi képrói, hányan voltak, és volt-e közöttük munkamegosztás, ók festették-e például a lovakat (esetleg az agarakat), sajnálatosan nem tudhatni. (Vö. „agarakat

festtettem", 8. o.; „Hozattam látni Daróczy uram farkó, festett farkú paripóját, kit meg is vöttem", 327. o.).

Rákóczinak a képgyűjtés és a képrás iránti érdeklődését a kárpitos házdíszítésre vonatkozó két utalásával egészíthetem ki („Ékesgettettem meg kárpitokkal sárosi házamat", 147. o.; „Nézegettem meg kertjeimet, és ékesítettem házaimat is kárpitokkal", 284. o.). A falikárpitos házdíszítés akkoriban már mindközönséges, a „*vaszából való igen mesterséges képek*" (szobrok, panoptikumfigurák?) megtekintése is inkább csak a kuriózumnak szól (Pozsonyban, „*az Lippay úrfiak házában*" látott ilyeneket feleségével együtt, 349. o.). A festéssel való személyes próbálkozás azonban igazi újdonság. Ez is főúri, de ritka főúri passzió volt. EGY SÓLYOMMADÁRRÓL VALÓ ÉNEKÉ-ben Esterházy Pál egyenesen a muzsika és a tánc mellé helyezi a képrás gyönyörűségét:

„Fogyatkozás nem lesz hangos muzsikában,
Hegedő vagy dudában,
Táncot is járhatunk,
Többet is várhatunk,
Képeket is írhatunk."

A pikúrának ez a hagyományos művészeti ágak (vagy jelen esetben inkább szórakozási formák) közé emelése a muzsikában is kiválót alkotó Esterházynál természetes gesztus. Maga is belekapott a képrásba: MARS HUNGARICUS-át rajzokkal illusztrálta, vallásos tárgyú képeket tulajdonítanak neki. Még inkább ismert képrendelő-képgyűjtő tevékenysége; a Wesselényi-összeesküvés megtorlása után szétszóródó Nádasdy-galéria egy része is hozzá került. Rákóczi László 1655-ben, a pozsonyi országgyűlés forgatagában Esterházy Pállal is többször együtt van: március 14-én például Nádasdyval ebédel, és Esterházyval vacsorázik (106. o.), 1658 telén pedig Esterházy egyik kulcsárjának lakodalmán vesz részt feleségével (337. o.), hogy egyéb kapcsolataikról ne is szóljak. Inspirációkat tehát tőle is kaphatott. De még inkább Nádasdytól, aki Rózsa György szerint „*a XVII. század leggazdagabb magyar magángyűjteményének tulajdonosa*" és az akkori „*Magyarország egyik legjelentősebb műértője volt*". Mindeneset felutó az a szíveslátás, amivel a Nádasdy házaspár fogadta Rákócziékot Siebersdorfbán. Nemcsak portré készült Rákócziról: „*Azután mentünk ki az városba, és né-*

zegettük azt a cápnát, melyet Nádasdy uram maga építtetett, azután néztük azt is, amikor az városbeliek pümködsdi királyt vitlenek, kiknek cselekedetek mulatóságos volt. Ötünk ebédel ezen Seibersdorfon, ebéd után a kertbe mentünk sétálni, és ugyanaz kertben ötünk vacsorát is, s azután bocsátottunk fel sokféle tüzes szerszámokat" (124. o.). Ez aztán az előkelő kerti vacsora, tűzijátékkal! És hátravolt még az Ebenfurthban töltött másnap (mintagazdaság: bivalynál nagyobb, bő tejű tehének, halfajták szerint elrekesztett halastó, háromszáz eleven fácán, tojó hatyú, külön „*halászó-víz*"), meg a harmadik (színes néprajzi idillel). A tűzijátékos trakta kitüntetett gesztusára esetleg kettyük egyívású művészi érdeklődése is magyarázat. A történész fontosnak tartja nyugtázní, hogy Rákóczi Ebenfurthban megígylte: „*a halastóban a különféle halakat s a nagyobb pisztrángokat mind külön-külön szokták tartani, vagyis elrekesztették a különböző fajlákat egymástól*" (R. Várkonyi Ágnes, 388. o.). Azt hiszem, Rákóczi éppen a látottakat követte 1657. december 21-én: „*Bocsátattam 271 potykát, 52 csukát, 62 sügért és 345 kárász ezen felső malomnál való kis halastóba*" (331. o.). Mert mi értelme lett volna külön megszámolni mindenfajta halat, ha azután mégis együvé engedik őket? Azt akarom ezzel mondani: Nádasdy és Esterházy (a többi nyugat-magyarországi főúrral együtt) gazdálkodásban, életformában egyaránt mintavolt a kelet-magyarországiaknak, s Rákóczi mindenekelőtt a habitusát tekintve hozzá közel álló Nádasdyt követhette. Nádasdy nagy mecénás volt, Rákóczi hasonló gesztusairól íme egy jellemző adat: 1658. április 26-án a pozsonyi jezsuiták „*Szent Márton templomába egy öreg ezüst képel*" küldött (349. o. – talán meg is lehetne határozni).

A zene kevesebb nyomot hagyott a naplóban. Rákóczinak hegedőse, virginása, (kölcsön)lantosa, török és lengyel síposa van (62., 182., 189., 246., 306–307. o.), egyszer „*orgonacsínálóval*" alkszik (239. o.), s mintegy pendant-jaként a festéssel való próbálkozásnak, zenéléséről is idézhetjük vallomását. Útban a pozsonyi országgyűlésre, 1655. február 22-én történt: „*immár estefelé lévén, mentünk bé az szepesi cáptalanbéli templomnak nézésére, az holott az chorusbán muzsikáltunk is*" (103. o.). Az orgonát szólaltathatta meg, aligha legelső próbálkozásként. Hogy milyen zenekar játszott és milyen zene szólt Zborón és Kislapolcsányban az ebédet vagy a vacsorát nagy gyakorisággal

követő tánchoz, arról nem árul el semmit, táncdaját is csak egyet nevez meg („*Vacsorán csak magam szolgálival mulatván, Farkaslaki igen megverték az fraucimmerek a lapockás táncon*”, 79. o.). Rákóczi sűrűn érintkezett lengyel szomszédaival, a minden lében kanál Praemiskáné asszony szinte családtag volt náluk, a lengyel sfosokat ellenben egy „*lengyel püspök*” adta, és voltak még német inasok meg német fraucimmerek. Többféle zene is felhangozhattott hát Zborón.

„*Templomnak nézésére*” Rákóczi mindig kapható volt, a várak és városok „*ékeségei*” hasonlóképpen érdekelték. Lengyelországban hó van és halál, amikor oda vezérli diplomáciai megbízatása, de ő rendületlenül tanulmányozza az építáriumokat. Mindenre fogékony, nincs benne felekezeti elfogultság: Bécsben „*lértünk be az scapularisták templomába, innen kijövet mentünk a zsidó városba, az holott a zsinagógába is betérvén, az Moyses és prophéták könyveit megnéztük*” (112. o.); Erdélyben „*Mentünk [...] az Fejedelemmel Vincze, [...] Völtam az újkeresztényeknél. [...] Mentem Melíth Péter utrammal az oláh templomba*” (251–252. o.). A híres templomok közül megnézi a nyírbátorit (87. o.), a pozsonyi „*Szent Márton templomában [...] való ékeségeket*” (109. o.), a „*kassai nagy templomnak ékeségeit, szép oltárral együtt*” (291. o.), a lőcsei „*templomoknak meglátására*” hivatali dolgai közben szakít időt (302. o.), s feleséggestül felmegy a bécsi „*Szent István tornyába*” (349. o.). Mint a jó utazót, őt is a hasznosság és a gyönyörűség vezérli járás-kelés közben: „*mentem Krasznahorkára [...] az várba látásnak okáért*” (213. o.); a bécsi Szent Jakab-klasztorból „*megindulván mentünk az városba hintón, és egy részét megjártuk mulatságul*” (111. o.).

Az „*ékeségek*” különösebb leírásával éppúgy nem bajlódik, mint Bethlen Miklós; örömteli kíváncsisága és ismereteinek másokkal való közlése Szepesi Csomorra emlékeztet. Még „*idegenvezetést*” is szívesen vállal: „*Mentem ki Praemiskáné asszonyom eleibe, és beérkezvén mutogattam meg az klasztorbéli épületeket ezeknek*” (308. o.). A napló leginkább itineráriumszerű részeit Bécsről szólnak; az élmény intenzitását a Nádasydnyál tett háromnapos látogatás ihletett leírása jelzi.

Az irodalmi célzatosság nélkül készült, sponlán Rákóczi-naplónak a nyelv az igazi szenzá-

ciója. Ez a századokat ismeretlenül szunnyadt, soha nem vizsgált, nem szótározott nyelv tele van meglepetésekkel, értelmезөndő nyelvi (nyelvjárás?) sajátosságokkal, az egyéni szóhasználat eseteivel. (Az *atyámfia* például ‚feleség‘; a *löttem* ‚löttem‘, és nem ‚lövettem‘ stb. stb.) A napló nyújt tehát változatos nyelvi szöveget, de nincsen stílusa: háromszázötven lapon egyetlen hasonlatot sem találsz. A szavak és kifejezések között azonban bőséges a szemelget-nivaló.

Íme, jobbra ömlesztve mindaz, amit olvasás közben – kedvtelésből inkább, semmint a teljesség igényével – összegyűjtöttem.

*Egy kis oláh ficsúr** (13. o.), *Ficsúr* nevű ló (337. o.), *pisztrángászni* (47. o.), *pisztrángászatni* (159. o.), *nyulazni* (57. o.), *furjészni* (58. o.), *lótásó* (73. o.), *hallartó* (73. o.), *gyanúság* (79. o.), *meghavazván* (81. o.), *egy vagy két rövid álmat aludván* (87. o.), *megjutván az vadászathól* (89. o.), *jutott meg az vásártársokból* (132. o.), *nyestpénz adója* (90. o.), *Sebestyént [...] puszkával és lódinggal építettem* (63. o.), *széképitő gyűlés* (93. o.), *kövesmarha** (126. o.), *céduláskocsa* (126. o.), *kaukler** (130. o.), *posztómetsző* (131. o.), *egy kis kurta lakodalom* (143. o.), *leeresztő kishintó** (145. o.), *tolvaj veszedelme* (151. o.), *kendert nyötetett* (154. o.), *mentem ki vadászatni* (161. o.), *löttem egy rókat* (170. o.), *szóledtem meg az atyámfiát egy mentével* (173. o.), *láltadtam törvényt* (180. o.), *semmi sem löttem* (200. o.), *költ egy kis foga a kis Bethónak* (163. o.), *ismérszett meg egy foga az kis Bethó lányunknak* (186. o.), *adott Isten [...] egy kis fraucimmerecskét nékünk* (228. o.), *az mely palástját az püspök papjának ellopták volk, kitanálkozott* (175. o.), *fűdzes* (176. o.), *egy kevés korig* (178. o.), *jó idején* (178. o.), *mentest* (236. o.), *Krivanc utóig* (335. o.), *valamennyé* (319. o.), *juhkosár* (191. o.), *kasár** (229. o.), *merő fegyverderék* (209. o.), *egy víz mellett napoltunk* (218. o.), *nagy ital* (218. o.), *kerékbe ront* (223. o.), *szarvasnyelvű fű** (233. o.), *chartabianka** (237. o.), *gyűll lesükre* (243. o.), *főborok* (265. o.), *temetség* (268. o.), *lessegrő** (272. o.), *hálást lötünk* (274. o.), *babos ló* (287. o.), *törkéses bot* (301. o.), *fűrészalom* (213. o.) *találkozott utunkban hozzánk* (326. o.), *veszekedő halat** (351. o.), *egészségtelenség* (364. o.).

Külön bekezdésben adom ezeket: *megnéztvén az princéket, az hova az borokat hánták* (182. o.), *levélszakasztás* (233. o.), *háborodott [...] velem össze* (268. o.).

A csillaggal megjelöltek a naplókiadás szó-

szedetében is megtalálhatók. A kiemeléseknek (amelyek olykor csak a különlegességnek szólnak, vagy csupán a tetszés jelei) mégis van értelmük. Az *oláh ficsúr* például a szó román eredetéhez adalék; a *kóklert* A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETI-ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRA (TESZ) csak 1717-ből adatalja, a *kasár* (*juhkasár*) 'karám', 'akol' jelentésárnyalata a TESZ-ből hiányzik. A TESZ-szel és más szótárakkal való alapos összevetést ajánlatos lenne elvégezni még több szó és kifejezés esetében is, de a *char-tabianka* olasz eredete szintén megérné a tisztázást, hogy a *céduláshocka* újdonságértékéről, a szenvedő és műveltető igealakok sajátos értelmű használatáról (amit nem világít meg a *lötet* = 'lövet' téves magyarázata) ne is szóljak. Rákóczi László nyelve biztosan megérné egy disszertációt.

A külön bekezdésben adott három példa ismét megerősít abban, amit a „stílus nélküli”, nem irodalmi igényű régi magyar prózáról, nevezetesen a XVII. századi magyar szakácskönyvek nyelvéről szólva már 1980-ban körülírtam. A régiség különösen erőteljesnek, érzékletesnek, szemléletesnek feltűnő szavai és kifejezései mai nyelvérzékünk felrintet nem egészen adekvát jelentésben használatosak. „Megoltalmazd a *kozsmától*” a tejben fővő tojást; úgy tedd a húst a forró vízbe, „*hogy ugyan buzogjon*” – tanácsolják a régi szakácsok receptjei köznapi konyhai műveletekről szólva. A kiemelt szavak később és manapság azonban már komolyabb, fenségesebb jelentésben használatosak. *Megoltalmazni* az emberiség békéjét kell, nem a fővő tojást; „*Csak buzogj utr, buzogj!*” – biztatja magát Bánk bán Katona József drámájában.

„*Megnézvén az pincéket, az hova az borokat hán-ták*” – ez Rákóczinál természetes szóhasználat, de ma már nem *hánnyük*, legfeljebb óvatosan legurítjuk a pincébe a boroshordókat. És a levelet sem *szakaszjuk*, hanem csak *felbontjuk*. A semmiségeken összeszólalkozókra szintén nem használjuk a *háborodtak össze* ('háborúságba keveredtek') szólást. A Rákóczi-naplóra is igaz lehat, hogy bizonyos nyelvi példák a mostani olvasáskor egyszerre két regiszterben szólnak meg: jelentik régi természetes és hétköznapi mivoltukat, a mai jelentés fényétől azonban méltóságteljes, erőteljes, túldimenzionált, archaikus színezetet kapnak. A régi magyar szövegek mai hatásának és élvezetének

egyik megmagyarázható rejtélye ez a sajátosság, ami természetesen nemcsak a „konyhán költ magyariszusokra” (szakácskönyv vagy alkalmi napló nyelvére), hanem a kanonizált irodalmi művekre is jellemző.

Kovács Sándor Iván

JÓT IS, ROSSZAT IS HORVÁT ISTVÁN RÓL

Szalai Anna: *Pályakezdő évek Pest-Budán. Horvát István és írbarátai, 1800–1815 Szépirodalmi, 1990. 362 oldal, 80 Ft*

Tíz évvel ezelőtt jelent meg Szalai Anna testes forráskiadványa az 1781 és 1847 között dúlt nyelvi-irodalmi viták anyagából. Az ezerháromszáz oldalra terjedő mű első kötetének címe: PENNAHÁBORÚK, a másodiké: TOLLHARCOK. A két kötet szöveggondozásával és jegyzetelésével remekelt a szerző. Ahogy manapság mondják: profi munka. De Szalai Annát – gondolom – nem elégtette ki, amit végzett. Sokkal többet tudott már ezeknek az évtizedeknek nyelvi-irodalmi életéről, mint amennyi ismeretre szüksége volt a forráskiadványhoz. Így jutott arra az elhatározásra, hogy egy időszakot monografikusan feldolgozzon. Kiválasztott másfél évtizedet meg egy különleges egyéniséget – Horvát Istvánt –, s ebből az anyagból alkotott egy irodalmi kor- és jellemrajzt. 1800 nemcsak azért lett a munkának kezdő éve, mert évszázadot nyit, hanem az irodalomnak is fontos kezdőpontja. Kazinczy visszatért fogságából, s rögtön szervezni kezdte megszakadt kapcsolatait. Ugyanakkor Horvát István szintén baráti kört szervez, amelynek első tagjai Vitkovics Mihály és Ferenczy János.

Szalai Anna azt írja: „*Meghockázatom a föllevést: Horvát Kazinczyhoz hasonló egyéniség*”. Ez valóban kockázatos kijelentés. Kazinczy ugyanis mindig tudományos hitelességgel szólott hozzá a vitákhoz, míg Horvát István egyre mélyebben süllyedt a hazafias etimológiázásba. „*Az alig ébredő, éppen erősödő magyarságtudat... szélsőséges indulatokra ragadtatja már ek-*